

ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΤΤΙΚΗ

Ανδρέας Γ. Ανδρείκος
Συγγραφέας - Ερευνητής

Τα κενά στο θεωρητικό σχήμα της Παλαιoανθρωπολογίας σχετικά με την καταγωγή και την εξέλιξη των παλαιότερων ανθρωπιδών έχουν ήδη συμπληρωθεί σε σημαντικό βαθμό χάρη στην ανακάλυψη των σκελετικών υπολειμμάτων των Αυστραλοπιθήκων και των εργαλειικών τους συνόλων στο χώρο της ανατολικής Αφρικής. Με τα ευρήματα αυτά θεωρείται ότι αντιπροσωπεύεται μια χρονολογική περίοδος μεταξύ -1,0 έως -5,0 εκατ. ετών περίπου.

Η εκδοχή της εμφάνισης μιας ανάλογης ανθρωπίδικης μορφής και στον ελλαδικό χώρο δεν θα πρέπει σήμερα πια να θεωρείται ανεδαφική. Γνωρίζουμε ήδη ότι στην περίοδο του Ανώτερου Μειόκαινου συντελούνται καθοριστικές για την παραπέρα εξέλιξη μεταβολές στα οικολογικά συστήματα της Μεσογείου, και είναι κατ' αρχήν σημαντικό πως η ποικιλία των θηλαστικών που συνυπάρχει με τον άνθρωπο στην ανοδική του πορεία εμφανίζεται στο πεδίο της πικέρμιας πανίδας εξαρχής με τα βασικά χαρακτηριστικά της φυσιολογίας της.

Εξίσου σημαντική είναι η διαπίστωση ότι στη νέα αυτή τάξη του έμβιου κόσμου συμμετέχουν και ανώτεροι πογκιδικοί τύποι, σκελετικά υπολείμματα των οποίων έχουν αποκαλυφθεί στην Αττική (Von Koenigswald G., 1972) και στη Μακεδονία (De Bonis L., - Μελέντης Ι., 1973-75). Σύμφωνα δε με την άποψη ορισμένων ερευνητών, τα οδοντικά στοιχεία του Ουρανοπιθήκου της Μακεδονίας παρουσιάζουν ομοιότητες με αυτά των Αυστραλοπιθήκων¹.

Οι υποδομές επομένως για την ύπαρξη στην περιοχή μας ενός εκπροσώπου των παλαιότερων ανθρωπιδών φαίνεται ότι είχαν σχηματισθεί στην περίοδο του ανώτερου μειόκαινου, και θα μπορούσαμε με βάση αυτό το γεγονός να ερμηνεύσουμε προς αυτή την κατεύθυνση ορισμένες ενδείξεις λιθοτεχνικής δραστηριότητας που αποκαλύφθηκαν τα τελευταία χρόνια, κατά τη διάρκεια οργανωμένων αναγνωριστικών ερευνών σε τμήματα του νεογενούς συγκροτήματος του κεντρικού και του ανατολικού Αιγαίου (Ανδρείκος, 1979-80).

Μειο-Πλειοκαινολιθικά στάδια

Ευρήματα που πιστοποιούν την ύπαρξη ενός αρχέγονου λιθοτεχνικού συστήματος ανακαλύφθηκαν για πρώτη φορά τον Αύγουστο του 1980 στην οστεοφόρο κοιλάδα του Πικερμίου (θέση Κισσόρι, εικ. 1), μέσα σε αρχικά στρώματα συνδεδεμένα με τις ψαμμιτικές παρεμβολές στις οποίες εντοπίζεται ο ορίζοντας της μειοκαινικής πανίδας. Στο υλικό αυτό περιλαμβάνονται λίθινα εργαλεία από ασβεστολιθικές ποτάμιες κροκάλες και τεμάχια κοινοχλαζιά, υποτυπωδώς επεξεργασμένα, κα-

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΤΤΙΚΗ - ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ
Γεωγραφική κατανομή των παλαιολιθικών θέσεων και πηγές πρώτων υλών

θώς επίσης και ελάχιστα μικρά υπολείμματα απολιθωμένων οστών θηλαστικών ζώων. Μια δεύτερη, μειοκαιολιθική² επίσης, θέση επισημάνθηκε την ίδια χρονική περίοδο στις νεογενείς συστάσεις του Γυθείου Λακωνίας (θέση Σελινίτσα), μέσα σε ερυθρόχρους, χερσαίες προέλευσης αργιλιμώδης έως κροκαλοπαγείς στρωματικές διαδοχές, αναπτυσσόμενες κάτω από το τελευταίο, λιγνιτοφόρο, στρώμα των πλειοκαινικής ηλικίας θαλάσσιων αποθέσεων της περιοχής³. Τα εργαλεία που προέρχονται από αυτή τη στρωματογραφική σειρά έχουν κατασκευαστεί κυρίως από κοινούς χαλαζίες, αιματίτες ή χαλαζιτικά πετρώματα, και εμφανίζουν εξαιρετικά προηγμένη επεξεργασία σε σχέση με εκείνα του Πικερμίου.

Τα πρώτα ίχνη λιθοτεχνικής δραστηριότητας της επόμενης εξελικτικής περιόδου μετά το ανώτερο μειοκαινο ανακαλύφθηκαν τον Αύγουστο του 1979 στα κλαστικά, θαλάσσιας φύσης, κατώτερα πλειοκαινα των Θερμών Λευκάδας Ικάρια, η ηλικία των οποίων έχει προσδιοριστεί ως Πλακέντιος - Άστιος, βάσει πανίδας *Cardidae* (προσδιορισμός *Deperet*)⁴. Μια άλλη, πλούσια σε ευρήματα, νέα θέση εντοπίστηκε το 1980 στα ανώτερα πλειοκαινικά στρώματα του Κάτω Χαρβατίου Αττικής, στο ύψος περίπου του 18ου χλμ. της λεωφόρου Μαραθώνα (θέση Πανόραμα), με χαλαζιακά κυρίως δείγματα λιθικής εργοτεχνίας. Ως πρώτη ύλη έχουν χρησιμοποιηθεί εδώ κοινά χαλαζίες που υπάρχουν σε αφθονία στους κρυσταλλοσχηστώδεις σχηματισμούς του ανατολικού τμήματος του Πενητέλιου, με μορφή φλεβική ή μεγάλων φακών. Οι κυριότερες πηγές πρώτων υλών, όπως διαπιστώθηκε από την παρουσία άεργων, βρίσκονται στις τοποθεσίες Νταού, Ντράφι, Καλήσια, Κοκκινόβραχος, Μπύριζα, Καραούλι, Καρυδιά κ.ά. (εικ. 2, 3, 4, 5). Ας σημειωθεί δε ότι τα κοπτάσματα χαλαζία της ανατολικής Πεντέλης τα εκμεταλλεύθηκε ο προϊστορικός άνθρωπος σε όλη τη διάρκεια της εξελικτικής του, από τη μειολιθική περίοδο μέχρι τους νεολιθικούς ή και τους νεότερους χρόνους.

II. Επιγενή λιθοτεχνικά συστήματα

Πλειστολιθικά στάδια

α. Κατώτερη και μέση πλειστολιθική περίοδος

Δείγματα με τα οποία θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντιπροσωπεύονται πρώιμα εξελικτικά στάδια του Τεταρτογενούς, εντοπίζονται και πάλι στους πρόποδες της νοτιοανατολικής Πεντέλης, και κυρίως πάνω στο παρόχθιο σύστημα του Μεγάλου Ρέματος του Πικερμίου, από το ύψος των πηγών της Μαυρηγόρας μέχρι τις ακτές της Ραφήνας (Άγ. Νεκτάριος, Ντράφι, Νταού, Μαρίκες). Διάσπαρτα εργαλεία από πεντελικό χαλαζία βρέθηκαν επίσης επιφανειακά ή μέσα σε πλειστοκαινικές αποθέσεις σε όλη την έκταση που περικλείεται μεταξύ της λεωφόρου Μαραθώνα και του άεργου Νέας Πεντέλης, Μπύριζας, Καλησίων και Νταού, περιλαμβανομένων των περιοχών Πατούσας, Γαργητού, Σταυρού, Γέρακα, Ανθούσας, Παλλήνης και Πικερμίου. Άλλες θέσεις με υλικό των πρώτων πλειστολιθικών φάσεων έχουν καταγραφεί στην περιφέρεια της λεκάνης των Μεσογείων, και ειδικότερα στη βόρεια έδρα της Παιανίας, Σποραδικά ευρήματα από χαλαζίες και χαλαζίτες βρέθηκαν ακόμη στα υψώματα που παρεμβάλλονται μεταξύ Βρωναίας και Πόρτο Ράφτη (περιοχή Ο.Σ.Α.), καθώς επίσης και στο νότιο τμήμα του οικισμού Ζωγράφου Ραφήνας.

Μία από τις πιο σημαντικές λιθοτεχνίες, από την άποψη της ποσοτικής συσώρευσης και της τυπολογικής πληρότητας του αρχαιολογικού υλικού, έχει επισημανθεί στην τοποθεσία Ντράφι (μεταξύ του Μεγάλου Ρέματος και του Κάτω Χαρβατίου), και περιλαμβάνει τυπικά δείγματα της πρώιμης πλειστολιθικής περιόδου⁵, μέσω των οποίων ο χώρος της ανατολικής Αττικής φαίνεται να συνδέεται ευθέως με τα υποστρώματα της παλαιολιθικής παραδόσης του ευρύτερου αττικοκυκλαδικού χώρου. Τα πρώτα ευρήματα συγκεντρώθηκαν τον Αύγουστο του 1979, μέσα από μια μεγάλη ποικιλία υποπροϊόντων εξορυκτικής και λιθοτεχνικής δραστηριότητας⁶.

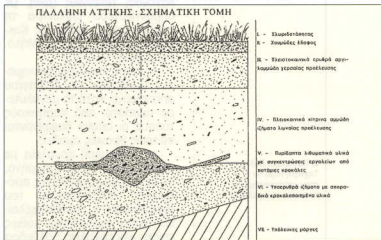

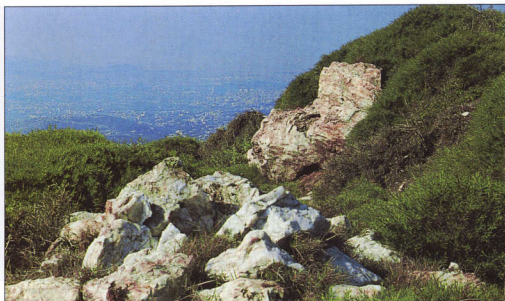
1. Εργαλεία χαλαζία από την ανώτερη πλειοκαινική στρωματογραφία του Πανόραματος (Παλλήνη).

2. Πανόραμα Παλλήνης. Όγκος εξορυκτού χαλαζία.

Σχηματική τομή των στρωματογραφικών διαδοχών του πλειο-πλειστοκαινού στη θέση Πανόραμα της περιοχής Παλλήνης Αττικής (Ανδρέικος 1979).

3. Ορυχείο χαλαζία στον Μπίριζα με φόντο τον κάμπο των Μεσογείων.

Η συγκέντρωση στη θέση αυτή πλήθους καταλοίπων επεξεργασίας αποδεικνύει ότι τα πυρρικά αποθέματα του Ντραφίου, παρά το γεγονός ότι παρουσάζουν αρκετά μειονεκτικά από την άποψη των μηχανικών ιδιοτήτων, αποτέλεσαν ωστόσο για μεγάλο χρονικό διάστημα μια σταθερή πηγή προμήθειας των αναγκαίων πρώτων υλών για την κατασκευή εργαλείων (εικ. 6). Από το σύνολο των καταλοίπων αυτών περιουλέγηκε μια πλήρης τυπολογική σειρά με καθαρούς χαρακτήρες της πρώιμης πλειστολιθικής περιόδου. Ο δε τυπολογικός και χρονολογικός προσδιορισμός τους έγινε μέσα από συγκριτικές προσεγγίσεις με αντίστοιχα ευρήματα προερχόμενα από επιφανειακές ή στρωματογραφημένες θέσεις που επισημάνθηκαν σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, κυρίως πάνω στην πελαγονική τεκτονική ζώνη, με σημαντικότερα επίκεντρα τη Λάρισα και τις κεντρικές Κυκλάδες (Πάρο, Νάξο, Μήλο, Ανδρέϊκος, 1979-80).

Η σειρά των μορφοποιημένων εργαλείων του Ντραφίου αποτελείται, κατά το μεγαλύτερο ποσοστό, από πυρηνικούς τύπους οι οποίοι διακρίνονται σε τρεις βασικές ομάδες:

α) Αδρομερή εργαλεία με μορφή γιγάρτοιειδους πυρήνα, σε διάφορες παραλλαγές πρόδρομων διατυπώσεων του αμπεβιλίου ή "πρωτοαχλαίου" τύπου χειροπέλεκου, καθώς επίσης και εργαλεία πολυέδρα

ή φυλλοτενή, χωρίς βαθύπεδο ανάγλυφο⁷.

β) Αδρομερή εργαλεία σμπιγαή, σε φόρμες ανάλογες με αυτές της πρώτης ομάδας, στις οποίες ωστόσο διακρίνεται μια προσπάθεια διαμόρφωσης ανάγλυφου με βαθύπεδα λαξεύματα, συνήθως μονοπρόσωπα (partial handaxes)⁸.

γ) Εργαλεία που προορίζονται για απεργασιακές λειτουργίες, κυρίως στον τύπο των διατρητικών-διαμορφωτικών εργαλείων⁹ (σπατά [σουβλιά], γλύφανα, σμίλες, σύνθετα ξέστρα κλπ. στις οριακές διαστάσεις των αδρομερών εργαλείων).

Μια άλλη υπαίθρια λιθοτεχνία, η οποία περιλαμβάνει πλήθος από υποσθενή κροκαλώδη υλικά και διάσπαρτα υποπροϊόντα επεξεργασίας¹⁰, έχει εντοπιστεί στη νότια περιοχή της Παλλήνης, πάνω στις

πλειο-πλειστοκαινικές αναβαθμίσεις που αναπτύσσονται με επίκεντρο την περιοχή Αγ. Νεκταρίου και με κατεύθυνση προς το Ντραφί (Ανδρέϊκος, 1979). Ορισμένα δείγματα, που περιουλέγησαν κυρίως από τα επιφανειακά στρώματα, διαπιστώθηκε ότι εμφανίζουν χαρακτηριστικά γνωρίσματα πολύ κοντά στο μορφότυπο της "αρχαϊκής" παλαιολιθικής. Από τη συνεκτίμηση ωστόσο των άλλων παραμέτρων, συνάγεται ως πιθανότερο, να αποτελεί η θέση αυτή ένα παραρτηματικό κομμάτι του όλου τεχνο-τυπολογικού πλέγματος της πρώιμης πλειστολιθικής εξέλιξης. Δεν αποκλείεται όμως και το ενδεχόμενο, οι εκμεταλλεύσεις των κροκαλοπαγών αποθεμάτων της περιοχής (εικ. 7) να συνδέονται επίσης με τις νεότερες πολιτισμικές φάσεις, δεδομένου ότι στοιχεία που πιστοποιούν νεοπλειστολιθική εγκατάσταση ("μέση και άνω παλαιολιθική") (εικ. 8) έχουν εντοπιστεί σχεδόν σε όλη την έκταση του κάμπου των Μεσογείων (Νταού, Πανόραμα, Παλαιοπαχιά, Καμιάς, Καμάρη, κ.ά. Ανδρέϊκος, 1979-80).

β. Νεοπλειστολιθική περίοδος

Στην Αττική, τα πρώτα ίχνη της νεοπλειστολιθικής εγκατάστασης άρχισαν να εντοπίζονται από τον Ιούνιο του 1979 στα πλαίσια οργανωμένων αναγνωριστικών ερευνών με αρχικό στόχο την ανάζητη στοιχείων της "Κατώτερης Παλαιολιθικής" κατά μήκος των παρόχθιων περιοχών του Μεγάλου Ρέματος. Η ανακάλυψη, τον Μάιο του ίδι-

5. Πανόραμα Παλλήνης. Τεχνητή τομή σε στρωματογραφημένα εργαλεία από χαλαζία.

ου έτους, των μεσοπλειστολιθικών και ύστερων παλαιολιθικών στρωμάτων της Πάρου, και ακολούθως, τον Ιούλιο του 1979, των πρώιμων πλειστολιθικών επιγενέσεων στην περιοχή του Κάτω Χαρβατίου (Ντράφι), έδωσε τις προϋποθέσεις για την επαναξιολόγηση παλαιότερων επισημάνσεων που είχαν εσφαλμένα συνδεθεί με τη νεολιθική της περιοχής (Ανδρεϊκος, 1967-75), και ταυτόχρονα συνέβαλε στην οργάνωση πιο εντατικών και συστηματικών αναγνωριστικών εξορμήσεων.

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν κατέδειξαν ότι η νεοπλειστολιθική εξάπλωση στην ανατολική Αττική έγινε προς τη νότια πλευρά της ροής του Μεγάλου Ρέματος, και ειδικότερα πάνω στο ανάπτυγμα των πεδινών υπωρειών, μεταξύ της Παλλήνης και της Ραφήνας, με μεγαλύτερη πυκνότητα ενδείξεων δραστηριότητας και πάλι στα υψώματα που σχηματίζονται ανάμεσα στο Κάτω Χαρβάτι και το Πικέριμ (Πανόραμα). Από την περιοχή αυτή παρουσιάστηκε ένας σημαντικός αριθμός δειγμάτων, κυρίως από επιφανειακά στρώματα¹¹ (εικ. 9, 10). Όπως διαπιστώθηκε, το υλικό υπέρβαρο αποτελούν και εδώ πυριτόλιθοι υποσθενείς, κυρίως ιάσπιδες και κερατόλιθοι, που προέρχονται από τις τοπικές πλειοκαινικές κροκαλοπαγείς αποθέσεις¹². Γενικά ο υπολειμματικός και υποσθενής χαρακτήρας των πυριτικών πηγών της περιοχής έχει αποτελέσει έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες όσον αφορά τη σταθεροποίηση ορισμένων τοπικών ιδιομορ-

4. Επιφανειακοί όγκοι χαλαρά στον Κοκκινόβροχο Πεντέλης.

φιών. Ταυτόχρονα όμως φαίνεται να έχει λειτουργήσει σε γεωικές κατευθύνσεις και ως ομοιογενποιητική παράμετρος σε σχέση με άλλα γεωτονικά πολιτισμικά συστήματα, λεμβάνοντας υπόψη πως η χρήση παρόμοιων φυσικών υποβάθρων επεκτείνεται μέσα στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της Στερεάς και της Πελοποννήσου.

Μέσα από τη μορφολογική ανάλυση των δειγμάτων της νεοπλειστολιθικής παράδοσης της Αττικής (εικ. 11) έχουν διαφανεί π.χ. σημαντικές ομοιότητες με αντίστοιχα ευρήματα της Αργολίδας (Ιναχός ποτ., Φίχτια, Χίλιομύδι)¹³, ή ακόμη και με ευρήματα της νοτιοδυτικής Λακωνίας, αν και εδώ έχουμε διαφορετικής κλίμακας χωροθετικές διαρθρώσεις (ενδεικτικά: Βαγκλαφία, Πασσαβά, Κακούρι, Γυαλί, Βροχотές κλπ.).

Έντονες μορφολογικές συμπτώσεις έχουμε και στη λιθοτεχνική παραγωγή της Κορινθίας (Πίσια, Σχίνος, Αγ. Γεώργιος Ξυλοκάστρου, Ζεμενοί, Ζήρια, Νεμβά κλπ.). Ανάλογες προσεγγίσεις διαφαίνονται στα προϊόντα της Βοιωτίας (Ζεμενοί, Καρακόλιθος, Δίστομο), όπως επίσης και στη Φθιώτιδα (Αγ. Κωνσταντίνος). Η χρήση των κροκαλωδών πρσιονιθίων (greenstone) στην κοιλάδα των Μεσογείων Αττικής αποδίδει ανάλογα αποτελέσματα με αυτά που προκύπτουν από τη χρήση των πρόσμων ανδραειτών στην περιοχή της Επαρχίας Επιδάουρου Λημνιάς (Ελαία, Πύργος, Καραβόστασι Ξυλής). Τα χαλαζιακά εργαλεία πάλι, παρουσιάζουν ιδιαίτερα έντονες ομοιότητες με αντίστοιχα ευρήματα του Αλεποχωριού Αρκαδίας.

Συγχρόνως όμως πρέπει να επισημανθεί ότι οι ιδιομορφίες που αναδεικνύονται στην περιοχή της ανατολικής Αττικής λειτουργούν ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο νοτιοδυτικό παράκτιο Αιγαίο και τις Κυκλάδες. Η ανάρτηση αυτή γίνεται περισσότερο εμφανής στο επίπεδο της πρώιμης πλειστολιθικής, με κύριο σημείο αναφοράς την παράλληλη εμφάνιση των γιγαντοειδών εργαλείων¹⁴ στις περιοχές που προαναφέρονται, έτσι που θα μπορούσε να διατυπωθεί καταρχήν η υπόθεση ότι όλο το παλαιανθρωπογενές πλέγμα του κεντρο-νοτιοδυτικού τμήματος του αιγαϊακού χέρσου διαχέεται από μια κοινή

6. Μερική άποψη των ορυχένων κερατόλιθου στο Ντράφι Παλλήνης.

7. Πυρπάλιοι από την περιοχή Παλαισαπιάγιά (Παιονία).

ορίζουσα. Μια υπόθεση που προφανώς οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο χώρος της ανατολικής Αττικής πρέπει να αποτελέσει κατά τους προϊστορικούς χρόνους ένα από τα κύρια κομβικά σημεία των διαπολιτισμικών επαφών ανάμεσα στα γεωγραφικά διαμερίσματα της ανατολικής Πελοποννήσου, της Στερεάς, της Εύβοιας και των Κυκλάδων, με συνεχή μάλιστα παρουσία από το ανώτερο Μεσολιθικό μέχρι το τέλος της Εποχής του Λιθού.

Σημειώσεις

1. Ν. Συμεωνίδης, Κ. Δούκας, *Η εξέλιξη του Ανθρώπου*, Αθήνα 1993, σ. 19.
2. Μεσοκαινολιθική (ή μεσολιθική) περίοδος: νέος λεξιλογικός όρος, με τον οποίο δηλώνεται χρονολογικός προσδιορισμός ενός ορισμένου εξελικτικού τεχνότυπου, σχετικός προς τη γεωχωροπολιτική του ανώτερου μεσολιθικού. Κατά την ίδια λαγήνη χρησιμοποιούνται στο κείμενο οι όροι: πλειστοκαινολιθική (ή πλειστολιθική) και πλειστοκαινολιθική (ή πλειστολιθική), και οι υποδιαιρέσεις: πρώιμη, μέση, άνω πλειστολιθική. Επίσης, σε άλλα κείμενα, ολοκαινολιθική (ή ολολιθική).
3. Ν. Συμεωνίδης, "Στραματογραφικά και παλαιοντολογικά έρευναί επί των νεογενών σχηματισμών της Λακωνίας", *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, 1968, σ. 535.
4. Κ. Κτενάς, *Γεωλογία της νήσου Ικαρίας*, ΠΓΜΕ, 1969.
5. Ήδη στο στάδιο αυτό συναντάμε υπογεωμετρικούς, αλλά αρκετά εξειδικευμένους, τύπους αζονοειδών, κατά το είδος των chopping tools ή των primitive handaxes, καθώς και απλές φόρμες σε μορφή προδρομής διατομής του αμπελιανού πέλλου.
6. Στα υποκρίοντα συμμετέχει ευρεία ποικιλία από μεγάλους πυρήνες και ιδιότυπα, χονδρομερή κογχώδη αποκρούσματα στις οριακές διαστάσεις της πρώιμης πλειστολιθικής.
7. Από τεχνική άποψη συνδυάζονται διάφοροι τρόποι κατεργασίας, ξεκινώντας από την απλή περιβραση φυλλοειδών υλικών μέχρι τον παρόμοιο εκβολισμό και την αναλωσόμενη βαθύτελη λύεση (νεοεξολοκλιθική διατύπωση του συγγραφέα. Υποδηλώνει τεχνική επεξεργασία, κατά τη διάρκεια της οποίας παράγονται σε διάταξη μεγάλα και βαθιά αρνητικά αποτυπώματα αποκρούσμων, με κατάληξη τον σχηματισμό αδραμερικής ψήμαφορου αναλύου, με κατάφανετες των εργαλείων. Αποτελεί διακριτικό γνώρισμα της πρώιμης-μέσης πλειστολιθικής, σε αντιδιαστολή προς τις νεοπλειστολιθικές τεχνικές αποδοσης επιφανειών ριχτού αναλύου).
8. Αποτελούν μια πιο προχωρημένη έκδοση της προηγούμενης ομάδας προς την κατεύθυνση των αμφιμερών αγγειοειδών εργαλείων του μέσου πλειστολιθικού, που, αν και στη λιθτεχνία του Νησίου ανουσιάζουν πλήρως, τα συναντάμε σε άλλα πρώιμα εργόσημα του Αιγαίου, όπως στη Νέα Αρτάκη της Εύβοιας και στη Σάντα Μαρία της Πάρου.
9. Μεταξύ αυτών κυριαρχεί, από στατιστική άποψη, ο τύπος της ευ-

ρύσματος αείνας με υποστρώγιλη βάση, περίπου στο είδος των chopping tools. Άλλος τύπος αντιπροσωπευτικός ευρύτερα της πρώιμης μέσης πλειστολιθικής, ο οποίος προοιγείει στη γραμμή εξέλιξης των primitive handaxes, εμφανίζεται στις γνωστές παραλλαγές των νεοπλειστολιθικών διατρήσιμων και διαδρομικών εργαλείων (σπίδατα σμίλες, γλυκίδες, εργαλεία μέρης κ.λπ.), πάντα όμως σε χονδρομερή υπόβαθρα, στις οριακές διαστάσεις της κατώτερης παλαιολιθικής και με την ελάχιστη επίσης ιδιαιτερότητα: το μέγεθος της χρηστικής απόληξης είναι (οριακά θα λέγαμε) δυσανάλογα μικρό σε σχέση με το υπόβαθρο. Σε διάκριση από τα εξελικτικά τους πρότυπα της νεώτερης παλαιολιθικής θα μπορούσαμε να τα προσδιορίσουμε με τον όρο: αδραμερή γλυκίδα εργαλεία. Ανάμεσα στους βασικούς τύπους συγκαταλέγεται ακόμη ο λοξός χειροπέλεκτος (transversal handaxe), που συνήθως εμφανίζεται σε γναστοειδή μορφή (μοιάζει δηλαδή με γναστό). Φέρει μονοπλευράτα εφάρωτα βαθύτελα λοξόσημα, τοποθετημένα πλευρικά του μορφολογικού αείνα και στο μήκος της σύγκλησης των πλευρικών ακμών (διαστάσεις δείγματος 9,0 x 7,0 x 3,7 εκ.). Κατατάσσεται στους "παρονομητικούς τύπους" επειδή η θέση του χρηστικού σημείου που έχει υποβληθεί σε δευτερογενή επεξεργασία υποδηλώνει λειτουργίες του εδονογενούς χώρου, ανάλογες με αυτές της ευρισμικής κοπτικής αείνας και αδραμερών βαθύτελων έστρων. Η όλη τυπολογική σειρά συμπληρώνεται επίσης με ελάχιστα βαθύτελα πλευρικά έστρα από μεγάλες παρασχίδες. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ανουσιάζουν ορισμένους χαρακτηριστικούς τύπους των αρχικών φάσεων της μέσης πλειστολιθικής, όπως είναι οι πολυέστερα θραυστήρες (polyhedral stones), καθώς και τα διάτυπα εκείνα chopping tools, που φέρουν ως διακρι-

13. Γναστοειδής τύπος εργαλείου με επεξεργασμένη γλυκίδα απόληξη, Νηράφι Παλλήνης.

8. Κροκαλόμορφα εργαλεία από το κάτω Χαρβάτι Παλλήνης. Μέση Νεοπλειστολιθική περίοδος.

9. Νεοπλειστολιθικά εργαλεία από χαλοζίες, Περιοχές Παλλήνης και Πικερμίου. Μέση και Ύστερη Νεοπλειστολιθική.

κό γυρίσμα εκτεταμένη, πλευρική και κατά μήκος του μορφολογικού άξονα εναλλασσόμενη βαθύτερη επεξεργασία (θα ήταν δυνατόν να θεωρηθούν και ως βελτιωμένη μορφή του transversal handaxe). Η παρούσα (υπερνοσηνική) περιγραφή ανάλυση των τεχνολογικών στοιχείων του εργαλείου συνόλου του Ντραφί, αν και παράκαμπτι βασικά αναφορικά σημεία, μπορεί ωστόσο να θεωρηθεί, για το σημαντικό επίθετο της παλαιολιθικής έρευνας στην Ελλάδα, ως επαρκής προσδοκαστική του τεχνότυπου της κατώτερης και εν μέρει της μέσης πλειστολιθικής ακολουθίας.

10. Σε πρώτη ύλη έχουν χρησιμοποιηθεί κυρίως δευτερογενείς (άσπρες, κροκάλια, σενετικοί χαλάζες και παρανόλια (greenstones)). 11. Στο σύνολο αυτό υπερέχουν στατιστικά τα κροκάλια ή πυριμοειδή εργαλεία, ενώ ανάλογα συμμετέχουν σπυδικα φολιδώσιμα και κυρόμορα. Περιλαμβάνεται όλη η σειρά των απλών ή σύνθετων ξέστρων μαζί με ελάχιστες τριδρές λεπίδες και μακροχωνικά εργαλεία (σπάτια, σμίλες, γλίφισα κ.λπ.), ενώ συνυπάρχουν σε πολύ μικρό ποσοστό φυλλοσμίλες ή ασήμενες σχομές. Απουσιάζουν στη μορφοσειρή φάση οι τυπικές λεβαλλούα φύλλες, οι οποίες αντικαθίστανται από παρασχοειδή ή ακυρόμορα αποκορώματα. Το κενό αυτό συμπληρώνεται ως ένα βαθμό από κροκαλόμορφα εργαλεία με οδοντικές σχομές. Στο επίπεδο των τελευταίων φάσεων της παλαιολιθικής έχουμε επίσης ένα σημαντικό αριθμό μακρολιθικών πυρήνων με πολύ λεπτή επεξεργασία, το αντίστοιχο μορφότυπο των οποίων συναντάμε στην κοιλιά της Αργολίδας και στις ανώτερες παλαιολιθικές επινεόσεις της Δυτικής Μάνης. Η σειρά αυτή των μικρολιθικών εργαλείων στο επιπαλαιολιθικό-νεολιθικό στάδιο μεταπίπτει πολύ σύντομα σ'έναν διάλυτο υπομακρολιθισμό με υπόβαθρο

πάντοτε τα ίδια υλικά της "αρχαϊκής" παλαιολιθικής.

12. Σε ορισμένο ποσοστό έχουν χρησιμοποιηθεί επίσης πεντελική χαλαζία, χαλάζες, μαγματικοί πυρήνες της προϊστογενεολιθικής φάσης, και απόσπαστρα απόλιθα και τεμάχια φυσικών σιδηρομεταλλευμάτων ή και μεταωρεωκοί σιδήρου. Μεταξύ των υλικών αυτών, που πρέπει να σημειωθεί ότι εντάσσονται στα καθιερωμένα τεχνολογικά υλικά της κεντροανατολικής κυρίως ελλαδικής νεοπλειστολιθικής, απουσιάζουν σχεδόν πλήρως τα μακροκροκαλλικά πυρήνους (σίδη) της προέστρας που απαιτείται για το λίκια τεχνότυπα αυτού του εξελικτικού σταδίου. Οι (άσπρες) και οι κροκάλια παράγονται κυρίως σε μικροκροκαλαγείς σειρές και εμφανίζονται έντονη διακλαστικότητα. Οι χαλαζίες επίσης διατρέχονται από πυκνές διαρρήξεις.

13. Οι πρώτες επιστημονικές νεοπλειστολιθικών στοιχείων στην Αργολίδα νεοασπυρηνικά το 1981 στον Αερακικό ορεινό όγκο C. Ριπλής.

14. Οι γιγαντοειδείς πελέκες, ή γενικά τα γιγαντοειδή εργαλεία, ως νεοεξελεγκολογική διατύπωση του συγγραφέα. Πρώτ. Λεξικό "Πρώτος" 1933, Δημητράκου 1959: γίγατος (το), ίδιος στον πληθ. γίγατες (τα) (= οι σπόροι που περιλαμβάνονται στους καρπούς, ιδίως των σταφυλιών, κοινώς κοκκοκύτοι). Στα καλύτερα λιθογενικά συστήματα, κυρίως του τεταρογενούς, συνεισμερίζεται μεταξύ άλλων πυρήνικών τύπων ένα σημαντικό ποσοστό εργαλείων με τη μορφή γίγατος. Τα εργαλεία αυτά εκλαμβάνονται εδώ ως προδρογικές μορφές του αμπεβιλλανού τεχνότυπου.

Palaeolithic Finds from East Attica

A. G. Andreikos

The discovery of Palaeolithic evolutive sequences in Laconian-Messenian Mani and the Cyclades (Andreikos, 1976-79) contributed to the organization of a project of preliminary research in the broader area of the Aegean aiming at the detection of the early stages of the Palaeolithic evolution. In this framework relevant research was also carried out in East Attica. In August 1979 the first finds were revealed in the riparian system of Megalo Rema and especially on the sites Kato Harvati, Draphi and Panorama. Then new open-air sites were located in the area extending from Palaia Penteli, Yeraka, Pallini, Paiania, Pikermi, Raphina, and along the east coast, to Legrena. During this preliminary research an especially rich as well as original material was revealed, which is assessed as representative of the major stages of evolution from the Upper Miocene to the end of the Palaeolithic. One of the most important lithotechnies is that from Draphi (Pallini region), which is dated in the middle of the Lower Pleistocene. A part from the results of the forermentioned research was reported in the 1st International Symposium for the Aegean (Ikaria island, 1980) and in the 1st Panhellenic Congress of Anthropology (Halkidiki, 1982).

11. Κροκαλόμορφα εργαλεία από την περιοχή Κομπά (Παλλήνη). Τελευταίες φάσεις της Νεοπλειστολιθικής περιόδου.

12. Γιγαντοειδή εργαλεία και κορυφώματα αποκορώματα από το Ντραφί (Παλλήνη).